

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З
ОПОРНИМ СЛОВОМ-СОМАТИЗМОМ У ХУДОЖНЬОМУ
ДИСКУРСІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Юлія РУСНАК,

Буковинський державний медичний університет,
yuliyarusnak@bsmu.edu.uaSTRUCTURE AND SEMANTICS OF PHRASEOLOGICAL
UNITS WITH THE SUPPORTING WORD-SOMATISM IN
THE OLGA KOBLYANSKA'S ARTISTIC DISCOURSE

Yulia RUSNAK,

Bukovinian State Medical University,
Researcher ID: S-8544-2016; ORCID 0000-0001-9941-4 411.

Rusnak Yulia. Structure and semantics of phraseological units with the supporting word-somatism in the Olga Koblyanska's artistic discourse. Phraseological units reflect the special worldview of each nation, its psychology and thinking. Phraseologisms usually express the language of the author, give it uniqueness, even charm. **The purpose** of the article is to analyze the structure and semantics of phraseological units, which include somatisms, in the artistic discourse of O. Koblyanska, to compare these language units with literary counterparts. **The relevance** of the article is determined by the need of further in-depth study of Olga Koblyanskaya idiostyle in order to form a cognitive-pragmatic conception of the writer's artistic discourse. **The novelty** of scientific research is due to the fact that the structure and semantics of phraseologisms with the basic word-somatism in the artistic discourse of O. Koblyanska have not yet been the subject of in-depth research. **Research methods.** In the article as the main general scientific methods of analysis and synthesis are used, as well as linguistic – deictic, structural and comparative and historical methods. **Conclusions.** In O. Koblyanska's artistic discourse phraseological units with somatisms *hand* and its parts (*fist, elbow*), *leg* and part of the face or head (*face, mouth, tongue, eyes, teeth, hair*) most often occur. In the artistic works of the Bukovinian writer we record two groups of phraseological units with the basic word-somatism. The first group includes those that correspond to the literary language, recorded in the Dictionary of Phraseologisms of the Ukrainian language (*права рука, дерти носа, мати в руках*). The second group includes phraseologisms that have undergone various modifications, mainly due to the author's creativity, such as: changes of cases, word order, replacement of one verb with another, similar in meaning, including dialectisms, which adds special color to the language of Bukovinian writer (*кулаки гризти, отворяти уста, кров у лице бухнула*).

Key words: *artistic discourse, phraseological units, somatism, dialectism, O. Koblyanska, context.*

У кожній мові функціонують сталі вирази – фразеологізми, які якнайкраще відображають менталітет кожного етносу. Фразеологізм (фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразема) – “нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов’язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів”¹.

Фразеологізми відображають особливе світосприйняття кожного народу, його психологію та мислення. Ці вирази характеризуються оригінальністю, образністю та сталістю. Фразеологізми зазвичай увиразнюють мовотворчість автора, додають їй неповторності, навіть шарму.

В.Д. Ужченко стверджує, що фразеологічним одиницям притаманна не тільки стійкість (відтворюваність), експресивність, але й варіативність: “Фразеологізм – це надслівна, семантично цілісна, відносно стійка (з допущенням варіантності), відтворювана й переважно експресивна одиниця, яка

виконує характеризувально-номінативну функцію”².

У художньому дискурсі Ольги Кобилянської фіксуємо багато усталених виразів, чимало з них за формою дещо відрізняються від відомих у наш час фразеологізмів, проте зберігають значення. Такі метаморфози пояснюємо як розвитком мови, адже буковинська письменниця творила сто років назад, так і креативністю авторки, особливим типом мислення, яке відображено у її мовотворчості.

Мета статті – проаналізувати структуру та семантику сталих виразів, до складу яких входять соматизми, у художньому дискурсі О. Кобилянської, порівняти ці мовні одиниці з літературними відповідниками. Для дослідження характеру та ступеня модифікацій фразеологізмів у мовотворчості буковинської письменниці спираємося на Словник фразеологізмів української мови.

Актуальність дослідження умотивована необхідністю атомарного дослідження мовостилу Ольги Кобилянської для формування когнітивно-прагматичної концепції художнього дискурсу

¹ Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian language: encyclopedia], redkol. Rusanivskiyi V.M., Taranenko O.O., Ziabliuk M.P., K.: Vyd -vo "Ukr. entsykl." im. M.Bazhana, 2004, P. 708 [in Ukrainian].

² Uzhchenko V.D. Frazеологія suchasnoi ukrainskoi movy: navchalnyi posibnyk [Phraseology of the modern Ukrainian language: a text-book], K.: Znannia, 2007, P. 26 [in Ukrainian].

письменниці.

Новизна наукової розвідки зумовлена тим, що структура та семантика фразеологізмів з опорним словом-соматизмом у художньому дискурсі О. Кобилянської ще не були предметом глибоких досліджень.

У статті використано **загальнонаукові методи** аналізу й синтезу, а також лінгвістичні – описовий, структурний, метод компонентного аналізу.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти мовотворчості Ольги Кобилянської досліджувало чимало мовознавців, передовсім буковинських: Н. Гуйванюк, Н. Бабич, Л. Ткач, О. Кульбаська, М. Скаб, Н. Руснак, С. Шабат-Савка, О. Кардашук, Т. Гуцуляк, В. Чолкан, О. Максим'юк, О. Даскалюк та ін.

Проблеми української фразеології були в полі досліджень таких мовознавців, як М.Ф. Алефіренко, Г.Ю. Богданович, В.В. Жайворонок, Ю.Ф. Прадід, О.О. Селіванова, В.М. Телія, Н.Д. Коваленко, Н.П. Щербань, М.Ю. Яцьків.

Виклад основного матеріалу. У творах О. Кобилянської знаходимо чимало фразеологізмів, які містять соматизми – одиниці на “позначення частини тіла людини”³. Так, до найбільш поширених соматизмів, що входять до фразеологічних конструкцій, належать *рука* та її частини (*кулак, лікоть*). Напр., *на руку добра, права рука (становити праву руку), горить у руках, піднімати (класти) руку, показати кулак, віддати руку, кусати лікті (гризти кулаки), власними руками (на власну руку)*.

Легкий на руку. Той, хто досягає успіху в якомусь починанні, в усякій справі, за яку береться; той, кому щастить⁴. У творах О. Кобилянської прикметник *легкий* замінено на *добрий*. Напр.: *Вона добра сусідка; знається на різних зіллях і на руку добра*⁵.

О. Кобилянська часто використовує фразеологізм *права рука чия*. Найнадійніший, найкращий помічник у кого-небудь⁶. Пор.: *Особливо під час сінокосу становить він її праву руку*⁷. *Але коли Михайло мав сімнадцять, то був уже мою правою рукою, так як тепер*⁸. В одному із контекстів цей фразеологізм виділено графічно – лапками, тим самим підкреслюючи роль персонажа у сімейно-побутовій ієрархії. Напр.: *Марія вибігла, стривожена, в невеликий садок за домом, щоб побачити, що там діється з деякими не зірваними ще*

*овочами, і ще не вертала, а Зоня, батькова “права рука”, що займала в його неприсутності його місце, увійшла на хвилю до середньої кімнати, де всі збиралися*⁹.

Горить діло (робота і т. ін.) в руках (під руками) у кого, у чийх, під чийми. Виконується щось швидко й успішно¹⁰. Цей фразеологізм зазнав модифікації – замість іменника *діло (робота)* вжито *праця*, змінено порядок слів: *Вона була добра таздиня, і праця горіла в її руках*¹¹.

Піднімати (підіймати, підводити, знімати і т. ін.) / підняти (підійняти, підвесті, зняти і т.ін.) руку (руки) на кого. Бити кого-небудь¹². Напр.: *Вже доволі довго вона його з гряззю мішала, доволі мучила, обиджала, тож не диво, що раз і в нім терпелівість увралася і він...підняв руку на неї*¹³.

У творах буковинської письменниці цей фразеологізм зустрічається у кількох варіантах: *наложити руку, класти руку, поставити руку, підносити руку*. Напр.: *З часом дійшла до пересвідчення, що він **наложив на брата руку**./ *Марія мовчала, не мала вже більше сміливості свою просьбу повторити, знала, хоч Івоніка майже ніколи **на неї не клав руку**, але міг се в превеликім жалю або люті зробити./ Нехай він лиш посміє ще раз **на неї руку поставити**, тоді вона перестане мовчати./ Ви на мене **не кладіть руку**, тату, – погрозив спокійно, зміеним до невпізнання голосом, – бо я вам ще ані слова злого не сказав. Ви дивіться, що робите, аби-сьте не жалували./ – Він був пияк, був вправді марнотрапець, він записався Мендлеві на Гопляцу з душею і тілом, узлостивившись, **підносив кілька разів і руку на неї**, але коли сватав її, мав гроші і поле і не крав чуже добро, як удовин син, ставши двірником, та не сидів по криміналах, як той! Я, тату, – говорив легко зворушений даліше, – **і не хочу на нього руку класти***¹⁴.*

З подібним значенням функціонує фразеологізм *показувати/ показати кулак*. 1. Погрожувати кому-небудь. 2. Бути невдячним, платити за зроблене добро поганими вчинками¹⁵. Напр.: *– Але як будеш дурним, будеш їм усе лізти під ноги, будеш раз у раз хилитися перед ними, грати в їх трубу, то певно будуть тебе лякати й воробцем на плоті. **Покажи їм кулак**, одному і другому. Будеш видіти, що воно зараз інакше буде!*¹⁶.

Віддати руку чію, чіє. Погоджуватися на одруження з кимсь¹⁷. Напр.: *Я й без того віддамся. Як*

³ Selivanova O. Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: the terminology encyclopedia], Poltava: Dovkillia-K, 2006, P. 568 [in Ukrainian].

⁴ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language], vidpovidalnyi redaktor Vynnyk V.O, K.: Naukova dumka, 2008, P. 330 [in Ukrainian].

⁵ Kobylyanska O. Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi [Collection of writing works: in 10 v. Vol. I. Novels. Stories. Poetries in prose], Chernivtsi: Bukrek, 2013, P. 244 [in Ukrainian].

⁶ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 619.

⁷ Kobylyanska O.Y. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. II. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi [Collection of writing works: in 10 v. Vol. II. Novels. Stories. Poetries in prose], Chernivtsi: Bukrek, 2014, P. 43 [in Ukrainian].

⁸ Kobylyanska O. Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. V. Povisti [Collection of works: in 10 vols. Vol V. Stories], za red. V. I. Antofijchuk [golova], S. D. Kyrylyuk ta in. Chernivtsi: Bukrek, 2017. T. V, P. 27 [in Ukrainian].

⁹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. VIII. Apostol cherni: roman [Collection of writing works: in 10 v. Vol. VIII. The Apostle of plebs: novel], Chernivtsi: Bukrek, 2021, P. 135 [in Ukrainian].

¹⁰ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 161.

¹¹ Kobylyanska O.Y. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. II. Novely. Opovidannya..., op. cit., P. 260.

¹² Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 510.

¹³ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv u 10 t. T. VI. Nioba; V nediliu rano zillia kopala: povisti [Collection of writing works: in 10 v. Vol. VI. Nioba; On Sunday Morning She Gathered Herbs], Chernivtsi: Bukrek, 2018, P. 20–21 [in Ukrainian].

¹⁴ Kobylyanska O. Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol V. Povisti..., op. cit., P. 295, 316, 331, 334, 18, 53.

¹⁵ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 533.

¹⁶ Kobylyanska O. Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. V. Povisti..., op. cit., P. 92.

¹⁷ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 98.

мені лучиться ще раз таке, як нині зі стипендією, я готова **віддати руки** першому-лішому заможному чоловікові, що перейде мені дорогу, щоб тим ширіше віддатися итуди¹⁸.

Кусати лікті. Виявляти велику досаду, шкодуючи з якого-небудь приводу; жалкувати¹⁹. Цей сталий вираз у художньому дискурсі О. Кобилянської набуває іншого звучання, проте зберігає своє значення. Пор.: - *Гай, гай! Будемо видіти, що він вам за чічку додому приведе! Ви перші будете собі з люті кулаки гризти!*²⁰.

Фразеологізм **власними (своїми) руками** “особисто, сам”²¹ у художньому дискурсі О. Кобилянської використано у формі **на власну руку** (видозмінено граматичну форму опорного слова). Пор.: *Молодим хлопчиною ти вже музикою став. Десь за домом на власну руку вивчився*²². Такий варіант цього сталого виразу зафіксовано у словнику “Фразеологізми та паремії Чернівецьчини”: **на власну (свою) руку**. На свій розсуд, за власною ініціативою робити щось²³.

Мати в руках. 2. Розпоряджатися, володіти, керувати чим-небудь²⁴. Напр.: *Я велика багачка! Я всіх маю в руках*²⁵. Вважаємо, що цей фразеологізм перебуває в асоціативних зв'язках з мовною одиницею **потребувати шовкових рук для душі**. Пор.: *Вона потребувала шовкових рук для душі і щоб вони сказали: “Дівчино, успокойся. Ти не накинута”*²⁶. Словник фразеологізмів української мови містить сталу одиницю **для душі** “для задоволення власних духовних запитів, потреб”²⁷. Отже, ми схильні розглядати мовну одиницю **потребувати шовкових рук для душі** як контамінацію двох виразів – **мати в руках** та **для душі**.

Соматизм *нога* трапляється у таких фразеологізмах: **втрачати ґрунт під ногами**, **горить земля під ногами**, у *ноги*.

Втрачати/ втратити ґрунт під ногами. Переставати бути впевненим у собі, в своїх силах, бути позбавленим того, на чому тримається суспільне чи службове становище, світогляд і т. ін.²⁸. Пор.: *І в нічій присутності не мішалася, а в його присутності неначе ґрунт під ногами тратила*²⁹. Цей фразеологізм авторка підсилює прислівником *нараз*. Напр.: *І я, і моя матір на*

*мова – ми обоє втратили нараз ґрунт під ногами*³⁰.

У фразеологізмі **земля горить під ногами** “для кого-небудь становище стає критичним, безвихідним”³¹ письменниця замінює соматизм *під ногами* на приєднано-займенникову форму *під нами*. Напр.: *Проти нас, мов з землі, виринуло кілька москалів. Вони нас стримали. Жартують. Під нами земля горить*³².

У ноги. 1. Швидко тікати, втекти звідкись, від кого-, чого-небудь³³. Напр.: *Я помахала на нього кулаками та й у ноги*³⁴.

У складі фразеологізмів художнього дискурсу О. Кобилянської фіксуємо опорні слова на позначення частин голови і обличчя: *голова, лице, уста, рот, язик, очі, зуби, волосся*.

Так, натрапляємо на фразеологізм **[і] не в голові кому**, у кого “хто-небудь не виявляє інтересу до когось, чогось”³⁵. Напр.: – *Зате ти любишся в ній, цимбале, а її про тебе і не сниться – ото вгадав! а професорові також ані в голові женитися. Таки пан! фі!*³⁶. *Та й я сміюся з усіх. Мені ніхто не в голові*³⁷.

Словник фразеологізмів української мови подає два значення фразеологізму **втрачати (зубити, тратити)/ втратити (зубити, тратити) голову**. 1. Ставати нездатним обдуманно, розсудливо діяти, поводитися. 2. Безрозсудно закохуватися в кого-небудь³⁸. Авторка використовує цей фразеологізм з другим значенням. Пор.: – *Пождіть, прийде такий, що сподобається їй так, що аж втратить голову, тоді вже хочеш!*³⁹.

У Словнику фразеологізмів української мови фіксуємо сталий вираз **мати своє обличчя (лице)** “відрізнитися від інших людей, подібних предметів, явищ і т. ін.; бути оригінальним”⁴⁰. Проте у творах буковинської письменниці цей фразеологізм має інше значення – “вести себе належним чином”. Пор.: *Кілька разів давав їй пан Куба тютюн – гей-гей! Де би вона була зайшла, якби була хотіла!...Але в неї було лице...*⁴¹. Саме з таким значенням фразеологізм побутує у буковинських говірках. Так, У словнику “Фразеологізми та паремії Чернівецьчини” натрапляємо на сталий вираз **мати лице** “бути чесним, справедливим” з покликанням на твори М. Івасюка⁴².

¹⁸ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 267.

¹⁹ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 321.

²⁰ Kobylyanska O. Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. V. Povisti..., op. cit., P. 159.

²¹ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 621.

²² Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 409.

²³ Kuz H., Rusnak N., Skab M., Tomusiak L. Frazeolohizmy ta paremii Chernivechchyny [Phraseologisms and paremias of Chernivtsi region], Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t imeni Yu. Fedkovycha, 2017, P. 137 [in Ukrainian].

²⁴ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 378.

²⁵ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 121.

²⁶ Ibidem, P. 401.

²⁷ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 231.

²⁸ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 137.

²⁹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 390.

³⁰ Kobylyanska O.Y. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. II. Novely. Opovidannya..., op. cit., P. 73.

³¹ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 262.

³² Kobylyanska O.Y. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. II. Novely. Opovidannya..., op. cit., P. 138.

³³ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 439.

³⁴ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 226.

³⁵ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 158.

³⁶ Kobylyanska O.Iu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. V. VII: Cherez kladku; Za sytuatsiiamy: povisti [Collection of works: in 10 vols. Vol. 7: Through the masonry; By situations: stories], Chernivtsi: Bukrek, 2019, P. 363 [in Ukrainian].

³⁷ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 121.

³⁸ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 138.

³⁹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 182.

⁴⁰ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 377.

⁴¹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 221.

⁴² Kuz H., Rusnak N., Skab M., Tomusiak L. Frazeolohizmy ta paremii Chernivechchyny..., op. cit., P. 131.

Фразеологізм *кров ударила в лице (в обличчя, до лиця і т. ін.)* кому і без додатка “хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т. ін.”⁴³ у творах О. Кобилянської набуває модифікації: письменниця змінює порядок слів, предикат *ударил* замінено на діалектизм *бухне*. Напр.: *А я прокинуся, мов та сполошена пташка. Кров у лице бухне, серце заб'ється скоріше...*⁴⁴. У наступному контексті цей фразеологізм підсилено означальним займенником *вся*. Пор.: *Мені бухнула вся кров до лица, і я споглянув на них. На їх гарних свіжих устах тремтів це погіршливий усміх, а очі рапну Wandу – великі миготячі зорі – дивилися холодним поглядом вділ*⁴⁵. У творах буковинської письменниці натрапляємо на ще один варіант цього сталого виразу: *Вона поглянула на нього, і в тій хвилі гаряче полум'я облило їй лице*⁴⁶.

У Словнику фразеологізмів української мови фіксуємо сталий вираз *кривити рот (зуби, уста)* на кого-що “ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, зверхньо і т. ін.”⁴⁷, а у словнику “Фразеологізмів та паремій Чернівеччини” – *кривити писок* “виявляти мімікою невдоволення чим-, ким-небудь”⁴⁸. У художньому дискурсі О. Кобилянської до фразеологізму входить лексема *лице*. Напр.: *Чому ж ти за нього не пішла? – звернувся відтак хутко до мене, а на Юрія кривить лицем*⁴⁹.

Розмикати/ розікнуті уста. Говорити, розмовляти⁵⁰. Цей фразеологізм набуває місцевого колориту завдяки заміні дієслова *розмикати* на діалектизм *отворяти* – *нема чого уст отворяти*. Напр.: *Її замужня ровесниця, обтяжена родиною, зламана іноді, може, горем або доволітньою недугою, чомусь усе-таки “молода”. Її ровесник, хоча б і з найбарвнішою минувишною, з лисиною, як місяць, він чомусь усе це “молодий” тим часом вона, здорова, духом свіжа, – вона чомусь ... доконче “старе пудло”, до якого нема чого уст отворяти, бо їй саме стільки й стільки років минуло*⁵¹.

У художньому дискурсі О. Кобилянської фразеологізм *слова вирвалися на уста* видозмінено: дієслово *розмикати* відповідає дієслову *вирвалися* зі значенням “раптовості”. Напр.: *Гіркий жаль стиснув їй знов серце, і жорстокі, болючі слова так і вирвалися на уста*⁵².

В антонімічні відношення з попередньою групою

сталих виразів вступають фразеологізми *набирати/ набрати води в рот* “уперто мовчати; нічого не говорити”⁵³ та *тримати (держати) язик за зубами* “мовчати, не розголошувати чого-небудь, утримуватись від висловлювання”. Пор.: *Якби він вам і хату над головою запалив, ви б набрали води в рот. / Я його пазу, хоч і мовчу. Мовчи й ти і тримай язик за зубами*⁵⁵.

Падати/ впасти в очах кого, чийх. Втрачати авторитет і повагу до себе з боку інших або потрапляти у становище, яке заслуговує осуду⁵⁶. *Скажіть радше, що ви мене не поважаєте, що я в ваших очах упав, що я вам замалий герой, що не вистарчаю вам більше, як вистарчав, може, колись!*⁵⁷.

Авторка додає прийменник у до фразеологізму *світ за очі*. зі сл. піти, побрести, побігти і т. ін. “не вибираючи шляху, напрямку, без певної мети і т. ін.”⁵⁸. Пор.: *Ах, ти мій любий сину... Ти підеши у світ за очі, щоб тебе не здогонив сором і зневага моєї дитини, що подвійно стала зрадницею*⁵⁹.

За аналогією до фразеологізму *злі (лихі) язикі* “люди, які пліткують, ведуть недоброзичливі балачки; пліткари”⁶⁰ О. Кобилянська використовує стале словосполучення, яке теж містить соматизм, – *злі очі*: *Ніхто не вмів так добре примовляти проти недуг або від злих очей, як вона. Ніхто не вмів так добре варити й пекти, як вона*⁶¹.

Впадати/впасти в око (в очі). 2. Бачити, помічати що-небудь⁶². Напр.: *Лиш одно впало їй на нім в око*⁶³.

[Аж] іскри з очей сиплються (летять, скачуть). 2. Уживається для підкреслення чийогось гніву, обурення, злості і т. ін.⁶⁴. Напр.: *Іскри сиплються йому з очей, у тварі сам міниться*⁶⁵. У наступному контексті цей фразеологізм змінено: граматичну форму іменника *очі*, дієслово *сиплються* відповідає дієслову *ходити* з переносним (метафоричним) значенням. Пор.: *Кров пливе йому в жилах, мов скажена, у висках валить, мов клеветцем, і перед очі ходять іскри...*⁶⁶.

Їсти (поїдати, жерти, пожирати і т. ін.) очима. 1. кого. Невідривно, пильно дивитися на кого-небудь, виявляючи при цьому певні почуття (любові, неприязні і т. ін.). У цьому фразеологізмі спостерігаємо синергію зорового і смакового сприйняття. Напр.: *Усе те вона майже їла очима. / А він їсть мене очима*⁶⁷.

⁴³ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 315.

⁴⁴ Kobylyanska O.Yu. Zibrannia tvoriv u 10 t. T. VI. Nioba; V nediliu rano zillia kopala: povisti..., op. cit., P. 72.

⁴⁵ Kobylyanska O.Yu. Zibrannia tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 191.

⁴⁶ Ibidem, P. 124.

⁴⁷ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 313.

⁴⁸ Kuz H., Rusnak N., Skab M., Tomusiak L. Frazeolohizmy ta paremii Chernivechchyny..., op. cit., P. 119.

⁴⁹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannia tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 231.

⁵⁰ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 612.

⁵¹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannia tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 333–334.

⁵² Ibidem, P. 188.

⁵³ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 415.

⁵⁴ Ibidem, P. 722.

⁵⁵ Kobylyanska O. Yu. Zibrannia tvoriv: u 10 t. Vol V. Povisti..., op. cit., P. 86; 86.

⁵⁶ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 480.

⁵⁷ Kobylyanska O.Yu. Zibrannia tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti [Collection of writing works: in 10 v. Vol. IV. Human being. Queen: stories], Chernivtsi: Bukrek, 2016, P. 197 [in Ukrainian].

⁵⁸ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 634.

⁵⁹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannia tvoriv: u 10 t. Vol. VIII. Apostol cherni: roman..., op. cit., P. 436.

⁶⁰ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 786.

⁶¹ Kobylyanska O. Yu. Zibrannia tvoriv: u 10 t. Vol V. Povisti..., op. cit., P. 146.

⁶² Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 126.

⁶³ Kobylyanska O.Yu. Zibrannia tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 387.

⁶⁴ Bilozhenko V.M, Hnatiuk I.S, Diatchuk V.V. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 276.

⁶⁵ Kobylyanska O.Yu. Zibrannia tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 226.

⁶⁶ Ibidem, P. 117.

⁶⁷ Ibidem, P. 169; 230.

Закрити (замкнутим) очі кому, хто. 2. Померти⁶⁸. Напр.: *Ждати, доки сонце не заїде, доки ніч не настане, а я очі навіки не замкну...*⁶⁹.

Загальноживаний фразеологізм **очі зайшли (закипіли) слізьми чії**, у кого і без додатка “хтось ледве стримує плач або почав плакати, плаче”⁷⁰ у О. Кобилянської набуває форми **сльози станули в очах**. Напр.: *І він засміявся так, що йому сльози станули в очах*⁷¹.

Базову конструкцію **мати око** перев. на що, до чого, рідше на кого “приглядатися до чого-небудь, зацікавлюватися чимсь”⁷² О. Кобилянська продовжує зворотами з іншими соматизмами, у такий спосіб формуючи стилістичну фігуру – градацію. Пор.: *Між вами всіма я був собі, як цар. Строгий, але, здається, й добрий. Мав ухо й очі для всіх, і для кожного зокрема. Мав руку, що нагороджувала, і мав руку, що карала*⁷³.

Дерти носа (голову) [вгору] перед ким, рідше проти кого і без додатка. Поводити себе пихато, гоноровито; чванитися, зазнаватися⁷⁴. Напр.: *Я справді цікавий, що має, властиво, в тебе значення і викликає подив, коли в тебе все без вартості й ти дереш носа. Попівська дитина, і така безгранична зарозумілість! Фу! Зоню!*⁷⁵.

У фразеологізм **волос (волосся) дібом (дубом, дуба) стає / став (стало)** у кого, рідко кому “кого-небудь охоплює великий страх, гнів, подив і т.ін”⁷⁶, письменниця уводить ще один соматизм – на голові. Напр.: *Не раз як заїду тут до одної з моїх кількох знайомих, то мені аж волос на голові дібом стає. Жінки і варять самі, і прятують в хаті, і шують, і бавлять діти, і вчаться – все нараз!*⁷⁷.

Фразеологізм **скреготати/заскреготати зубами** “виявляти гнів, роздратування, невдоволення та ін.”⁷⁸ у художньому дискурсі О. Кобилянської уточнено прийменником з іменником з жалю. Напр.: *Ввійдеши між чотири пусті стіни, заскрегочеш зубами з жалю до долі і про мовиш хіба до своєї тіні*⁷⁹.

Висновки. У художньому дискурсі О. Кобилянської найчастіше трапляються фразеологізми з соматизмом *рука* (*кулак, лікоть*), рідше *нога*, і з частинами обличчя чи голови (*лице, уста, рот, язик, очі, зуби, волосся*).

У творах буковинської письменниці фіксуємо дві групи фразеологізмів з опорним слово-соматизмом. До першої групи належать ті, які відповідають літературній мові, зафіксовані у Словнику фразеологізмів української мови (*права рука, дерти носа, мати в руках*). Інколи такі фразеологізми авторка “підсилює” прислівником чи іншими частинами мови (*втратили нараз ґрунт під ногами*). До другої групи відносимо фразеологізми, що переважно внаслідок авторської креативності зазнали різноманітних модифікацій, як-от: зміни відмінків, порядку слів, заміни одного дієслова на інше, близьке за значенням, у тому числі дієслів на діалектизми, що додає особливого колориту мові творів буковинської письменниці (*кулаки гризти, отворяти уста, кров у лице бухнула*).

Руснак Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Після захисту кандидатської дисертації “Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті” за спеціальністю 10.02.01. – українська мова продовжує дослідження у галузі діалектології, етнолінгвістики, викладання української мови як іноземної. Автор понад 65 наукових праць, співавтор 4 монографій, національного посібника з української мови як іноземної і навчально-методичного підручника з грифом МОЗ України.

Rusnak Yulia – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University. After defending her dissertation “The vocabulary of family rituals in Bucovina dialect” in the specialty 10.02.01. – Ukrainian language keeps on researching in the field of dialectology, ethnolinguistics, teaching Ukrainian as a foreign language. Author of more than 65 scientific works, co-author of 4 monographs, national textbook of Ukrainian as a foreign language and textbook approved by Ministry of Health of Ukraine.

Received: 12.04.2022

Advance Access Published: June, 2022

© Yu. Rusnak, 2022

⁶⁸ Kuz H., Rusnak N., Skab M., Tomusiak L. Frazеологізми та паремії Чернівецької області..., op. cit., P. 93.

⁶⁹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 185.

⁷⁰ Bilonozhenko V.M., Hnatiuk I.S., Diatchuk V.V. Slovnyk frazeologizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 476.

⁷¹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 187.

⁷² Bilonozhenko V.M., Hnatiuk I.S., Diatchuk V.V. Slovnyk frazeologizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 375.

⁷³ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 409.

⁷⁴ Bilonozhenko V.M., Hnatiuk I.S., Diatchuk V.V. Slovnyk frazeologizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 194.

⁷⁵ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. T. VI. Nioba; V nedilu rano zillia kopala: povisti..., op. cit., P. 95.

⁷⁶ Bilonozhenko V.M., Hnatiuk I.S., Diatchuk V.V. Slovnyk frazeologizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 123.

⁷⁷ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. IV. Lyudyna. Tsarivna: povisti..., op. cit., P. 292.

⁷⁸ Bilonozhenko V.M., Hnatiuk I.S., Diatchuk V.V. Slovnyk frazeologizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 659.

⁷⁹ Kobylyanska O.Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. Vol. I. Novely. Opovidannya. Poezii v prozi..., op. cit., P. 418.